

Konstancja Ciecierska
Akademia Sztuki Wojennej

Otwarty dostęp do nauki na uczelniach wyższych w Polsce

Otwarty dostęp do nauki na uczelniach wyższych w Polsce jest tematem niezwykle istotnym i aktualnym, którego znaczenie stale rośnie w świetle współczesnych wyzwań edukacyjnych i naukowych. Wraz z postępem technologicznym i zmieniającym się krajobrazem akademickim, kwestie związane z dostępem do wiedzy, badaniami naukowymi oraz dzieleniem się informacjami stają się kluczowe dla rozwoju nauki i postępu społecznego. W tym kontekście, otwarty dostęp do nauki wyznacza kierunek przyszłości, w którym transparentność, współpraca i dostępność wiedzy stają się kluczowymi wartościami. Niniejszy artykuł ma na celu zgłębienie zagadnienia otwartego dostępu do nauki na polskich uczelniach wyższych, analizę korzyści, wyzwań oraz potencjalnych skutków tego podejścia dla społeczeństwa, naukowców i samej nauki.

W literaturze przedmiotu *open access* najczęściej definiowany jest jako „otwarty standard w nauce, posiadający za fundament rozpowszechnienie online otwartego dostępu do publikacji we wszystkich dziedzinach naukowych”¹. Przesłanki do powstania nowego ruchu *open access* nakreślono w Deklaracji Berlińskiej w sprawie otwartego dostępu do wiedzy w nauce i naukach humanistycznych w 2003 roku². Model *open access* zakłada publikowanie monografii i artykułów naukowych w przestrzeni internetowej, zapewniającej bezpłatny dostęp odbiorcy do wyników i treści badań naukowych. Początki funkcjonowania tego modelu w Europie miały miejsce w 2012 roku, gdy Komisja Europejska dostrzegła problem, wynikający z postępu technologicznego i gromadzenia zasobów wiedzy, głównie w formie papierowej, ograniczającej odbiorcy jej dostępność. Treści publikowane w zaleceniach Komisji

¹ J. Hofmoki, A. Tarkowski, B. Bednarek- Michalska, K. Siewicz, J. Szprot, *Przewodnik po otwartej nauce*, ICM UW, Warszawa 2009, s. 29.

²Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, <https://www.buw.uw.edu.pl/dla-nauki/otwarta-nauka/otwarta-nauka-i-otwarty-dostep/> [dostęp: 17.01.2024].

Europejskiej były skierowane do wszystkich specjalności i dyscyplin naukowych³. W odpowiedzi Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 2015 roku opublikowało dokument pt. *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce oraz powołało Zespół Doradczy ds. otwartego dostępu*⁴. W tym zakresie warto wspomnieć, także o Zarządzeniu Narodowego Centrum Nauki z 2020 roku⁵ oraz rekomendacjach UNESCO z 2021 roku dotyczących otwartej nauki⁶. To w nich właśnie zawarto stosowne wytyczne do promocji wiedzy naukowej oraz poprawy współpracy środowiska naukowego.

Zgodnie z powyższym, w celu uzyskania efektu synergii, MNiSW zaleciło jednostkom naukowym i uczelniom wyższym opracowanie i przyjęcie polityk *open access* oraz zapewnienia otwartego dostępu za pomocą złotej i zielonej drogi⁷. Wariant pierwszy, charakteryzujący „złotą drogę” zakładał uruchomienie otwartego dostępu w formie „graftis” oraz „libre” (nieograniczony i nieodpłatny dostęp z licencją lub bez) do publikacji w czasopiśmie naukowych, zaś wariant „zielonej drogi” dotyczył zapewnienia dostępu do treści naukowych zdeponowanych w repozytoriach⁸. Według MNiSW „repozytoria” należy pojmować jako narzędzie informatyczne, zapewniające udostępnianie, przechowywanie oraz zdeponowanie dorobku naukowego uczelni wyższych w Internecie⁹. Politykę *open access* oparto zaś na pięciu kluczowych zasadach: publicznej otwartości, równoległych dróg (recenzowania oraz zdeponowania), maksymalizacji podobieństwa jakości publikowanych treści, szybkiego dostępu oraz maksymalizacji ponoszonych kosztów (eksponowanych za

³J. Sójkowska, *Otwarty dostęp do nauki*, „Życie Uczelni”, nr 144, https://www.zycieuczelni.p.lodz.pl/otwarty-dostep-do-nauki?fbclid=IwAR1QqPV6BLoc18K7FPGVE_FF5TJVQJf7J8zXpQB VioR3ZdfWuIIltL_NeHY [dostęp: 13.01.2024].

⁴ Zarządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 marca 2015 r. w sprawie powołania Zespołu doradczego do spraw otwartego dostępu do treści naukowych, <https://www.infor.pl/akt-prawny/U16.2015.006.0000018,zarzadzenie-ministra-nauki-i-szkolnictwa-wyzszego-w-sprawie-powolania-zespołu-doradczego-do-spraw-otwartego-dostepu-do-tresci-naukowych.html> [dostęp: 13.01.2024].

⁵ Zarządzenie nr 38/2020 Dyrektora Narodowego Centrum Nauki w sprawie ustalenia Polityki Narodowego Centrum Nauki, https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/zarzadzenia-dyrektora/zarzadzenieDyr-38_2020.pdf [dostęp: 13.01.2024].

⁶ UNESCO Recommendation on Open Science, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949.locale=en> [dostęp: 13.01.2024].

⁷ *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*, https://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2015_10/9f62cc350837b942e51ae23dd1f23df8.pdf [dostęp: 13.01.2024].

⁸ K. Puszkas, *Realizacja idei open access na Uniwersytecie w Białymstoku*, „Biuletyn EBIB”, 2022, nr 6 (207), s. 2-6.

⁹ Tamże, s. 2.

pomocą wolnych licencji)¹⁰. Do krajowych podmiotów finansujących otwartość dostępu do badań naukowych finansowanych ze środków publicznych zaliczono: NCN- Narodowe Centrum Nauki, NCBR- Narodowe Centrum Badań i Rozwoju oraz MNiSW- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (w obszarze opłacanych programów przez Ministra).

Na ewolucję koncepcji otwartego dostępu, wpływa przede wszystkim globalny dostęp do Internetu, popularyzacja technologii informacyjnych oraz szereg korzyści płynących z realizacji tego przedsięwzięcia. Publikowanie i propagowanie wyłącznie papierowych treści monografii naukowych, nie stanowi żadnego wyznacznika o wartości dodatniej rozwoju naukowego, a jedynie nawyk i przyzwyczajenie poprzednich pokoleń. Przyzwyczajenie te towarzyszy głównie dyscyplinom nauk społecznych i humanistycznych. Głównym powodem, zaś do popularyzacji otwartego dostępu są, jak już wcześniej wspomniano masowe korzyści wypływające z jej realizacji. Mianowicie korzyści te wypływają zarówno dla strony publikującej, czyli pracownika naukowego, uczelni wyższej, jak i odbiorcy badania. Gdyż proces ten zwiększa zasięg odbioru przesłanego materiału naukowego, co przekłada się także pozytywnie na ilość cytowań i oddziaływania w publikacjach oraz mniejszy stopień dublowania tematów prac. Otwarty dostęp generuje także zacieśnienie współpracy, ponieważ przyspiesza kontakt nadawcy z odbiorcą. Wspomaga rozwój procedur ewaluacyjnych (głównie poprzez zarządzanie wiedzą), usprawnia i polepsza archiwizację książek i czasopism naukowych w postaci cyfrowej, a do tego jest najbardziej efektywnym narzędziem docierającym do największego grona odbiorców, co przekłada się także na jego potencjał, w postaci narzędzia promocyjnego¹¹.

Analizując różne aspekty otwartego dostępu do nauki na polskich uczelniach wyższych, nie można pominąć dylematów, stanowiących swoiste wyzwania dla obszaru naukowości. Aspekty o których mowa to, niewątpliwie element ekonomiczny, dotyczący finansowania otwartości dostępu, ochrony własności intelektualnej oraz równowagi między dostępem, a kontrolą jakości publikacji naukowych. Pracownicy naukowcy decydujący się na publikację artykułu w renomowanym czasopiśmie, niekiedy muszą liczyć się z kosztami tzw. przetworzenia artykułu. Tradycyjne czasopisma naukowe oparte są na subskrypcjach, generują przychody ze sprzedaży, które wspierają procesy redakcyjne i infrastrukturę publikacyjną.

¹⁰ Tamże, s. 4.

¹¹ *Otwarty dostęp w instytucjach naukowych*, J. Szprota (red.), Wydawnictwa ICM, Warszawa 2015, s. 6.

Przejsie na otwarty dostep wymaga transformacji tych modeli finansowania¹². Bariera ochrony własności intelektualnej opiera się na nieznanym obsłudze technicznej repozytorium przez pracowników naukowych oraz określenia stopnia praw własności autora. Gdyż umowy wydawnicze i wolne licencje mogą być niezrozumiale zdefiniowane. Równowaga pomiędzy dostępem, a kontrolą publikowanych treści, może wpłynąć także na jakość standardów monografii i artykułów naukowych. Gdyż proces akceptacji i weryfikacji, co do treści publikacji jest znacznie obszerniejszy w renomowanych czasopismach. Reasumując, przejście na otwarty dostęp to wyzwanie dla całej społeczności akademickiej, ale niewątpliwie jest to także szansa na stworzenie bardziej dostępnego, sprawiedliwego i dynamicznego środowiska naukowego.

Wobec powyższego, rekomenduje się m.in. otwarty dostęp do nauki na przykładach uczelni wyższych, szeroko prosperujących. Na świecie mowa przede wszystkim o Uniwersytecie Harvarda w Stanach Zjednoczonych, który od 2008 roku posiada politykę otwartego dostępu. Zaangażowanie uczelni w ewolucję platformy *open access*, wynika z przekonania, że szeroki dostęp do wiedzy przyczynia się do postępu naukowego na skalę światową. Harvard, prosperuje, jednością społeczności akademickiej w zakresie otwartości dostępu do publikacji naukowych oraz posiadania bogatych zasobów w formie materiałów elektronicznych. Ostatecznie należy podkreślić także, iż dysponuje on znacznymi zasobami finansowymi w tym zakresie, gdyż oferuje m.in. pokrycie kosztów publikacji w czasopismach w skali rocznej- 3000 USD na osobę¹³.

W Polsce także od roku 2008 odnotowano sukcesy w zakresie wdrożenia otwartego dostępu do nauki. Powstało wiele profesjonalnych repozytoriów do których zaliczono m.in. ICM UW, IBB PAN, UAM AMUR. Wiele czasopism także zdecydowało się na przejście otwartości w trybie e-learning (open AGH). Wspomnieć należy także o wydawnictwach powstałych w oparciu o ruch *open access*, do których należą np. Termedia, Via Medica, Versita¹⁴.

Podsumowując, otwarty dostęp do nauki w uczelniach wyższych stanowi kluczowy element przyszłości edukacji i postępu naukowego. Wpływa na to niewątpliwie bezpłatny,

¹² Tamże, s. 19- 22.

¹³ Tamże, s. 11-13.

¹⁴ B. Bednarek-Michalska, *Otwarta Nauka - Open Access*, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Toruń 2010, s. 20.

szeroki dostęp do najnowszych osiągnięć naukowych, gdyż gwarantuje, że wyniki badań są dostępne dla znacznie szerszej liczby odbiorców. Eliminując bariery finansowe i geograficzne, zapewnia każdej jednostce niezależnie od lokalizacji czy zasobów finansowych, dostęp do najnowszych osiągnięć naukowych. Przyczynia się on także do pozycji uczelni jako miejsc generujących nową wiedzę i kształtujących przyszłość nauki.

(Korekta merytoryczna: dr hab. Ilona Urych)

Bibliografia:

Bednarek-Michalska B., *Otwarta Nauka - Open Access*, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Toruń 2010.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, <https://www.buw.uw.edu.pl/dla-nauki/otwarta-nauka/otwarta-nauka-i-otwarty-dostep/> [dostęp: 17.01.2024].

Hofmokl J., Tarkowski A., Bednarek- Michalska B., Siewicz K., Szprot J., *Przewodnik po otwartej nauce*, ICM UW, Warszawa 2009.

Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce, https://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2015_10/9f62cc350837b942e51ae23dd1f23df8.pdf [dostęp: 13.01.2024].

Puszka K., *Realizacja idei open access na Uniwersytecie w Białymstoku „Biuletyn EBIB”*, 2022, nr 6 (207).

Sójkowska J., *Otwarty dostęp do nauki*, „Życie Uczelni”, nr 144 https://www.zycieuczelni.p.lodz.pl/otwarty-dostep-do-nauki?fbclid=IwAR1QqPV6BLoc18K7FPGVE_FF5TJVQJf7J8zXpQBVioR3ZdfWuIIIltL_NeHY [dostęp: 13.01.2024].

Szprota J. (red.), *Otwarty dostęp w instytucjach naukowych*, Wydawnictwa ICM, Warszawa 2015.

UNESCO Recommendation on Open Science, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949.locale=en> [dostęp: 13.01.2024].

Zarządzenie nr 38/2020 Dyrektora Narodowego Centrum Nauki w sprawie ustalenia Polityki Narodowego Centrum Nauki, https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/zarzadzenia-dyrektora/zarzadzenieDyr-38_2020.pdf [dostęp: 13.01.2024].

Zadanie publiczne współfinansowane ze środków otrzymanych w 2024 r. od Ministra Nauki w ramach konkursu „Organizowanie i animowanie działań na rzecz środowiska akademickiego”.

Zarządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 marca 2015 r. w sprawie powołania Zespołu doradczego do spraw otwartego dostępu do treści naukowych, <https://www.infor.pl/akt-prawny/U16.2015.006.0000018,zarzadzenie-ministra-nauki-i-szkolnictwa-wyzszego-w-sprawie-powolania-zespołu-doradczego-do-spraw-otwartego-dostepu-do-tresci-naukowych.html> [dostęp: 13.01.2024].